Buitenland

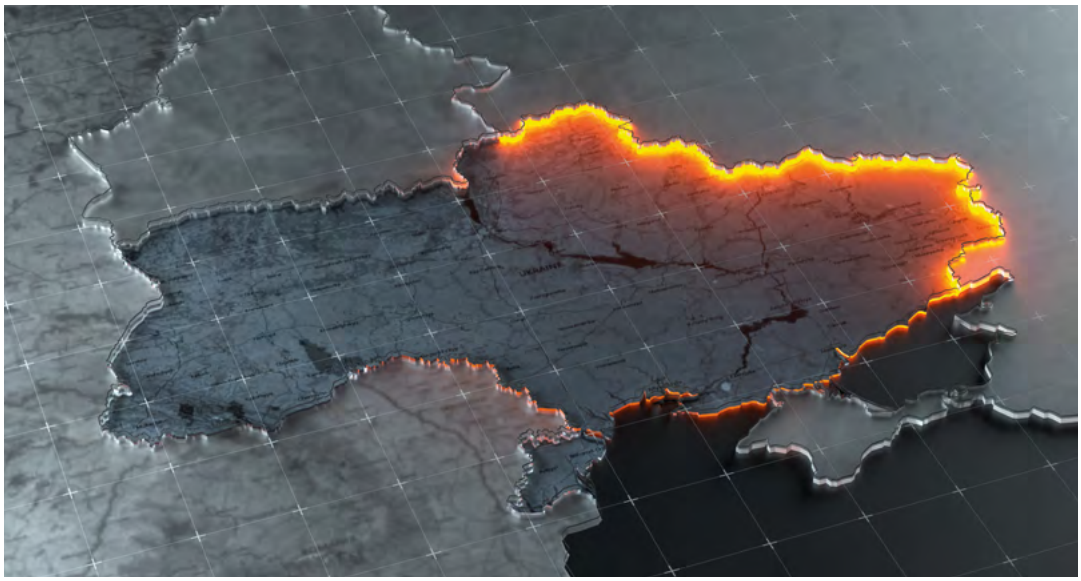

Rusland versus Oekraïne

door Marc Jansen

"In Oekraïne zullen ze ooit een monument voor Poetin oprichten als een der stichters van de hedendaagse Oekraïense staat. Want juist hij heeft door zijn politiek en acties Oekraïne definitief afgesneden van Rusland" (Sergej Medvedev, historicus, 2021).

"Zonder Oekraïne houdt Rusland op een Euraziatisch rijk te zijn. Maar als Moskou de controle over Oekraïne herwint, krijgt Rusland automatisch opnieuw de middelen om een machtige imperiale staat te worden die zich uitstrekt over Europa en Azië" (Zbigniew Brzezinski, Amerikaanse specialist voor internationale veiligheid, 1997).

Rekolonisatie

De toestand waarin Oekraïne zich bevindt, baart niet alleen de inwoners zorgen. Het land is onafhankelijk vanaf 1991, het jaar dat de Sovjet-Unie uiteenviel. Op 24 februari 2022 startte Rusland een invasie, die eigenlijk al acht jaar eerder was begonnen. Officieel moet het in de Russische terminologie niet een 'invasie' of 'oorlog' maar een 'speciale militaire missie' heten, maar dat zijn louter woorden. Aangezien Oekraïne niet langer een vazalstaat of tenminste deel van de invloedssfeer van Rusland is, zou je het ook een rekolonisatieproject kunnen noemen.

Rusland is als het Russische Rijk en vanaf

1917 de Sovjet-Unie eeuwenlang een imperiale staat geweest, die ook zijn buren overheerste en nog steeds poogt te overheersen. Ze zijn formeel onafhankelijk, maar dat is in Russische ogen niet echt het geval. Het geldt niet alleen voor Oekraïne, maar ook voor andere republieken van de voormalige Sovjet-Unie: de Baltische landen voelen zich net zo goed bedreigd, ook al zijn ze NAVO-lid.

Opmerkelijk is dat Oekraïne Rusland op geen enkele manier heeft bedreigd of agressief bejegend. De invasie had, volgens het decreet daartoe, tot doel Oekraïne te 'demilitariseren' en 'denazificeren'. Al heeft het land, waar Duitse troepen in de Tweede Wereldoorlog – afgezien van nog veel meer ellende – honderdduizenden joden hebben vermoord, nota bene een president van joodse afkomst.

De invasie volgde op een essay dat de president van Rusland Vladimir Poetin een half jaar eerder op de website van het Kremlin had laten zetten. In dat artikel (verplichte literatuur voor het Russische leger) betoogde Poetin dat Russen en Oekraïners (net als Belarussen, dat is een apart verhaal) 'één volk, één geheel' vormen, ze bewegen zich in 'één historische en spirituele ruimte'. En één politieke ruimte, zou je kunnen aanvullen. Kortom, Oekraïne heeft als staat in de ogen van de Russische president geen bestaansrecht. Het land houdt er zelf een volstrekt andere visie op na, in zijn onafhankelijkheidsverklaring uit augustus 1991 beriep zijn parlement zich juist op de 'duizendjarige traditie van staatsontwikkeling' van Oekraïne. Door 'externe krachten' zijn Russen en Oekraïners volgens Poetin uiteen geraakt en Oekraïne voert nu 'als een wapen in andermans handen strijd tegen ons'.

Oekraïne pleegt, tenminste in Poetins woorden die in Rusland wijdverbreid zijn, 'genocide' op de Russischtalige bevolking van Oekraïne. In werkelijkheid is in het land een aantal wetten van kracht die het Oekraïens op de eerste plaats zetten, de Russische taal komt pas later. Ook heeft de Oekraïense Orthodoxe Kerk zich losgemaakt van de patriarch van Moskou, Kirill, die zich sindsdien volledig achter zijn president heeft geschaard. Maar de invasie door Rusland gaat gepaard met genocide op een veel grotere schaal en daarbij is juist het Russischtalige deel van de bevolking van Oekraïne het voornaamste mikpunt.

Rusland pakt terug wat het heeft toebehoord

Kennelijk is het veeleer zo dat, zoals Poetin op de 350e geboortedag van zijn voorganger keizer Peter de Grote – 9 juni dit jaar – zei, Rusland 'terugpakt' wat het ooit heeft toebehoord. Tussen de negende en de dertiende eeuw bestond in het gebied der Oost-Slaven (de voorvaderen van zowel Russen als Oekraïners) de staat Roes, die zich later – in Russische ogen (Oekraïne denkt daar anders over) – tot Rusland heeft ontwikkeld. Kiev was daarvan de hoofdstad en geldt dus in hetzelfde *narratief* als 'de moeder der Russische steden'. Uit die tijd stammen de Sofiakathedraal, met zijn prachtige fresco's, en het Holenklooster. Het grootste deel van

Oekraïne hoorde van de 17e eeuw tot 1917 bij het Russische Rijk. Het heette toen heel denigrerend 'Klein-Rusland'. Gedurende de tweede helft van de 18e eeuw veroverde het Russische Rijk bovendien de noordkust van de Zwarte Zee op het Ottomaanse Rijk, dat de Russen 'Nieuw-Rusland' noemden. In die periode verdeelden Rusland, Oostenrijk en Pruisen ook Polen in drie tranches. Zo kwamen stukken van het westen van het huidige Oekraïne bij het Habsburgse Rijk. Na de revolutie van 1917 vielen ze andermaal aan het herrezen Polen toe. Maar op 23 augustus 1939 sloot Sovjet-leider Jozef Stalin een niet-aanvalsverdrag met de Duitse Führer Adolf Hitler. Als gevolg van deze 'vierde Poolse deling' kwam het westen van Polen bij Duitsland en het oosten bij de Sovjet-Unie. Het was tevens het begin van de Tweede Wereldoorlog.

Kort gezegd, ooit maakte Oekraïne deel uit van de multinationale 'schokzone' tussen het Russische, het Habsburgse en het Ottomaanse Rijk en placht het voor die rijken de klappen op te vangen. Daarna was het (na een korte periode van onafhankelijkheid) van de revolutie in 1917 tot 1991 een republiek van de Sovjet-Unie.

Poetin baseert zich op de eeuwenoude traditie van zowel het Russische Keizerrijk als de Sovjet-Unie. De tsaren beschouwden Oekraïne niet slechts als 'Klein-Rusland', de taal die de 'Klein-Russen' spreken noemden ze voorts een dialect van het Russisch. Volgens taalkundigen is het Oekraïens wel degelijk een taal, die ongeveer net zo van het Russisch verschilt als bijvoorbeeld het Nederlands van het Duits. "In Kiev en 'Klein-Rusland' is de slavofilie omgeslagen in oekraïnofilie", constateerde de chef van de Derde Afdeling (de politieke politie van het Russische Rijk) in 1847. En in 1863 zei de minister van Binnenlandse Zaken van dat rijk Pjotr Valoejev in een instructie voor censoren: "Een eigen Klein-Russische taal heeft nooit bestaan, bestaat niet en zal nooit bestaan".

Na de revolutie van 1917 kende de Sovjet-Unie eerst een beleid van 'verinheemsing' (*korenizatsia*), dat erop was gericht de talen van de nationale minderheden te stimuleren en hun (communistisch gezinde) elite op de been te helpen. Hoewel Moskou het machtscentrum bleef, vond Vladimir Lenin de Russen te chauvinistisch. Zijn politiek wordt door Poetin nu bekritiseerd. Vanaf de jaren 30 werd Lenins beleid door zijn opvolger Stalin omgekeerd. Terwijl hij geboren was in Georgië, voerde die een politiek van russificatie. Hij veroorzaakte ook een hongersnood (in Oekraïne bekend onder de naam 'Holodomor'), die alleen daar bijna 4 miljoen dodelijke slachtoffers eiste.

Het grensgebied van de Sovjet-Unie – Oekraïne, Belarus, Polen, de Baltische landen en het uiterste westen van Rusland (de 'schokzone' dus) – is door Timothy Snyder in 2010 tot de 'bloedlanden' gedoopt. De tirannie van Hitler en die van Stalin botsten er en ze werden van beide zijden belaagd. Niettegenstaande het niet-aanvalspact met Hitler en Stalins daaruit voortvloeiende overmeestering van Oost-Polen, de Baltische landen

en Bessarabië, werd de Sovjet-Unie op 22 juni 1941 zelf door Duitsland aangevallen. Na een buitengewoon zwaar begin en met als prijs welhaast 27 miljoen doden (niet alleen Russen, naar verhouding voor een groter deel mensen uit Oekraïne), haalden de Sovjets bij Stalingrad uiteindelijk de overwinning in de Grote Vaderlandse Oorlog. Zo wordt de Tweede Wereldoorlog in Rusland tot op de dag van vandaag genoemd. Op de conferentie van Jalta in februari 1945 kreeg Stalin van zijn nieuwe bondgenoten Winston Churchill en Franklin Roosevelt het groene licht om Oost-Europa te overheersen.

'Broedervolken'

In 1982 (officieel de 1500e verjaardag van de stad) verrees in een park langs de Dnepr in Kiev een gigantische uit titanium opgetrokken 'Boog voor de Vriendschap der Volkeren'. Die moest de hechte band tussen de Russische en Oekraïense broedervolken symboliseren. Hij had een diameter van 50 meter en een hoogte van 35 meter. In de Sovjet-jaren gold om te beginnen een beleid van *sblizjenië* ('toenadering') tussen de diverse volkeren van de Sovjet-Unie, waarna een *slianië* ('versmelting') moest volgen. Men ging ervan uit dat de andere volken met de Russen zouden versmelten. In die tijd golden de Oekraïners als de jongere partners van de Russen in het bestuur van de Sovjet-Unie.

In 1991 werd Oekraïne onafhankelijk. Tot de 'oranje revolutie' van 2004 waren de meeste Oekraïners armlastig. Vooral in het westen en midden van het land dachten ze, in plaats van met Rusland door te gaan, meer te verwachten van een 'keuze voor Europa'. Maar vervolgens kwamen ze in 2010 toch weer uit bij Viktor Janoekovitsj, die een op Rusland georiënteerd beleid voerde. Hij blies eind 2013, onder druk van Poetin, op het allerlaatste moment een associatieverdrag met de Europese Unie af. Dit bracht de Oekraïners in november van dat jaar andermaal op de been in de zogeheten 'Euro-Majdan'. In februari 2014 vluchtte Janoekovitsj uit Kiev, hij kwam uiteindelijk in Rusland terecht.

Rusland zag in de Oekraïense machtsovername een '*putsch*' door 'neonazi's'. Het maakte van de gelegenheid gebruik om in maart 2014 het schiereiland de Krim te annexeren. In de voorgaande jaren had het plechtig beloofd garant te staan voor de territoriale integriteit van Oekraïne. In ruil gaf Oekraïne goedgelovig de van de Sovjet-Unie geërfde kernwapens op. Het bleef niet bij de annexatie van de Krim. In april van hetzelfde jaar riepen 'separatisten' in de Donbas in het oosten van Oekraïne zogeheten 'volksrepublieken' uit. In een 'hybride oorlog' kregen ze steun van het Russische leger. Hoewel Moskou met een vernietigende oorlog reageerde toen Tsjetsjenië zich dorst af te scheiden, was de reactie heel anders op separatisme in buurlanden. Ruim dertienduizend doden waren het gevolg, afgezien van nog veel meer ellende.

Ons land herinnert zich vooral het (door een Russische 'Boek'-installatie bewerkstelligde) neerstorten van vlucht MH17 op 17 juli 2014, waarbij 298 mensen omkwamen (voor het merendeel Nederlanders). Duitsland en Frankrijk dachten Oekraïne te hulp te ko-

men en bewogen het vredesonderhandelingen te beginnen met Rusland. Ze liepen uit op een uiterst vage regeling, Minsk-I (september 2014) en Minsk-II (februari 2015). Oekraïne moest de provincies in het oosten 'autonomie' verlenen en de controle over de oostgrens overnemen, maar wat de volgorde van een en ander moest zijn, bleef buitengewoon onduidelijk.

Oekraïne heeft in juni 2022 weliswaar de status van kandidaat-lid van de Europese Unie verworven, net als Moldavië (of Moldova, zoals het grootste deel van Bessarabië sindsdien officieel heet). Maar er gaan nog jaren overheen voordat het tot een echt lidmaatschap komt. Eerst moet zijn voldaan aan de zogeheten 'Kopenhagen-criteria' uit 1993 en moet Oekraïne 'stabiele instellingen' hebben die 'een democratie, een rechtsstaat, eerbiediging van de mensenrechten en respect voor minderheden garanderen'. Er moet een goed functionerende markteconomie zijn die is opgewassen tegen concurrentie. Oekraïne moet, net als Moldavië, de gemeenschappelijke regelgeving van de Europese Unie overnemen. En de landen moeten (die regel is toegevoegd in 2006) het functioneren van de Europese Unie niet 'onder druk' zetten.

De EU heeft vooralsnog geen defensieve functie, dat is de taak van de NAVO. Het NAVO-lidmaatschap is voor Oekraïne nog verder verwijderd. Ondanks vage beloften op een NAVO-top in 2008, waar Poetin de eer genoot als gast te zijn uitgenodigd. De Russische president sprak toen tegenover zijn Amerikaanse ambtgenoot George Bush jr. het dreigement uit dat Oekraïne zou 'ophouden te bestaan als staat' als het inderdaad NAVO-lid zou worden. Europese partners van de VS wisten het Oekraïense lidmaatschap daarna op de lange baan te schuiven. Rusland wil (zo werd in de winter van 2021-2022 duidelijk) dat de alliantie haar troepen zelfs uit de landen terugtrekt die ooit lid waren van het Warschaupact, de Sovjet-tegenhanger van de NAVO na de Tweede Wereldoorlog. Maar Rusland is wel van de 'strategische partner' dat het in de jaren na 1991 was, tot 'de belangrijkste en meest directe dreiging' geworden, zoals op een NAVO-top in juni 2022 werd vastgesteld. Op die top kwam ook de toetreding van Zweden en Finland tot de NAVO in zicht, twee tot dan toe neutrale landen die door de Russische agressie deze kant op waren geduwd.

Corruptie

Oekraïne doet het beter dan Rusland op de zogeheten '*corruption perception index*', die wordt bijgehouden door de niet-gouvernementele organisatie Transparency International. Oekraïne neemt plaats 122 van 180 landen in (volgens de laatst gemeten stand van 2021), Rusland plaats 136. Oekraïne is dus iets minder corrupt dan Rusland, maar nog altijd veel corrupter dan de meeste EU-landen. Ook de positie van de (zoals ze worden genoemd) oligarchen blijft erg dominant, ze hebben nog te veel politieke invloed. Het land is Rusland ver vooruit waar het om de staat van de democratie gaat en de verkiezingen zijn er veel vrijer. Wel zijn, in de ogen van de EU, de rechten van de Russischtalige gemeenschap achteruit gegaan. De rechtbanken en de ambtenarij zijn weliswaar onafhankelijker dan in Rusland, maar dat is niet

zo moeilijk. De overheid houdt grote staatsondernemingen op de been. Daar komt de oorlog nog eens bovenop, die gigantische investeringen door de EU nodig zouden maken.

Sinds de Russische invasie van februari dit jaar zijn aan beide kanten tienduizenden soldaten gesneuveld en is een nog hoger aantal gewond geraakt. Ze komen slechts mondjesmaat uit Moskou en Sint-Petersburg, dus in het hart van de Russische macht dringt de 'speciale militaire operatie' (behalve in het officiële televisienieuws) niet echt door. Dagestan en Boerjatië, twee veel armere regio's in de periferie, staan wat gesneuvelde Russische soldaten betreft op nummer één en twee. Op die manier zet Rusland de etnische minderheden onder druk. Zo steunt driekwart van de Russische bevolking Poetin, althans volgens de officiële peilingen. Het is niet de enige reden.

Het aantal Oekraïense burgerdoden valt nog moeilijker te schatten, maar loopt eveneens in de tienduizenden, het resultaat van Russische zogenaamde 'precisie'-bombardementen. Om van de materiële schade nog maar te zwijgen. De Oekraïners uit de gebieden die sinds de invasie in Russische handen zijn, worden naar Rusland gedeporteerd, zo ver mogelijk van hun land vandaan (soms zelfs de kust van de Stille Oceaan of de Arctische gebieden), en door Russen vervangen.

In de zomer waren er tegen de 14 miljoen vluchtelingen, vooral vrouwen, kinderen en senioren (op een bevolking van ruim 44 miljoen, maar Oekraïne bezat in die tijd nog de door Rusland geannexeerde Krim en de 'volksrepublieken' van de Donbas, die door Rusland drie dagen voor het begin van de invasie 'onafhankelijk' zijn verklaard). Daarvan waren er bijna 7 miljoen naar het buitenland gevlucht, in de eerste plaats naar Polen. Op 6 juli liet de vluchtelingenorganisatie van de Verenigde Naties weten dat het aantal naar het buitenland gevluchte Oekraïners was opgelopen tot welhaast 8,8 miljoen. Eind juli meldde dezelfde organisatie dat er ruim 6 miljoen mensen voor de invasie waren gevlucht naar andere Europese landen (inclusief Rusland); niet allen waren echter geregistreerd.

Ook de Polen hielden de Oekraïners er ooit onder, toen die – in wederzijdse animositeit – het oosten van 'hun' land bewoonden. Dat werd door hen, naar analogie van Klein-Rusland, 'Oost-Klein-Polen' genoemd. Maar sinds het na de Tweede Wereldoorlog, op de landkaart verschoven, een homogene Poolse staat is geworden, is de houding tegenover hen sterk verbeterd: de Polen vrezen Rusland niet minder dan de Oekraïners. De Oekraïense mannen tussen 18 en 60 jaar moeten in hun land blijven om het Russische leger weerstand te bieden. Er sneuvelen dagelijks tussen de 200 en 300 van hen (volgens Oekraïne was dat eind juli verminderd tot 30 per dag). Er zouden, volgens de Oekraïense hoogste militair die dit zei in augustus, bijna 9.000 Oekraïense militairen zijn gedood. Ook veel Russische soldaten sneuvelen, maar met een aanzienlijk lager inwonertal is Oekraïne sneller door zijn manschappen heen dan Rusland, dat meer dan 140 miljoen inwoners telt.

President Zelensky

Aangespoord door en onder leiding van president Volodymyr Zelensky beantwoordt Oekraïne de Russische agressie fel en moedig. De in Oost-Oekraïne geboren Zelensky, afkomstig uit Kryvy Rih (die stad werd om de invloed van de maffia toentertijd wel het 'Palermo van Oekraïne' genoemd) uit een areligieus joods en Russischtalig milieu, was ooit komisch acteur. Tot hij in mei 2019 de president sinds 2014 Petro Porosjenko opvolgde. De twijfel of hij zich tot een goede president zou ontwikkelen, is inmiddels weggesmolten. Ook Poetin heeft hem duidelijk onderschat. Het moreel van de Oekraïense manschappen is aanzienlijk hoger dan van de Russen, hún land wordt immers aangevallen. Oekraïne krijgt wapens van het Westen, maar onvoldoende om Rusland echt in de pan te hakken. Rusland zou, zijn omvang, inwonertal en nucleaire status in aanmerking nemend, eigenlijk een groot overwicht op Oekraïne moeten hebben.

Rusland zet bovendien graan uit de 'graanschuur van Europa', zoals Oekraïne wel heet, in als politiek instrument. Het steelt het eerst uit Oekraïense silo's en onthoudt het vervolgens aan armere landen in Afrika en Azië. Daar dreigt op die manier een hongersnood. Rusland stuurt het in plaats daarvan naar zijn bondgenoot Syrië. Op 22 juli sloten Rusland en Oekraïne weliswaar een graan*deal*, erop neerkomend dat Rusland vier maanden lang Oekraïense havens niet zou bestoken. Maar het idee dat Rusland daarmee ook zijn ambities had bijgesteld werd binnen 24 uur weersproken met een raketaanval van die kant op Odessa. Niettemin ging men ervan uit dat de deal toch voortgang zou vinden.

Oekraïne maakt zich met enig recht zorgen dat het Westen op den duur moe wordt de Russische agressie te beantwoorden. Dat de West-Europese EU-landen, Frankrijk en Duitsland voorop, een politiek van '*appeasement*' met Rusland verkiezen boven vechten, terwijl Oekraïne vooraan staat. Zoals een 'Minsk-III'. De EU-landen kost het grote moeite de hoge gas- en olieprijzen te betalen die Rusland vraagt na de Krim-annexatie, de invasie en de daaropvolgende sancties. Dan zou Oekraïne (maar dan lopen we misschien op de feiten vooruit) mogelijk nog meer gebied dan de Krim en de 'volksrepublieken' van de Donbas moeten opgeven: het geheel vernietigde Marioepol plus de totale Donbas, misschien komt de noordkust van de Zwarte Zee er nog bij. Wie weet volgt daarna de rest van Oekraïne. En dan?

Rusland voelt zich, behoorlijk overdreven, 'omsingeld' door de NAVO. Ruslands gigantische Arctische noordgrens, het grootste deel van de duizenden kilometers tellende zuidgrens en de oostgrens (op de Beringstraat na) zijn dat niet. Paradoxaal heeft het, door de agressie richting Oekraïne, Finland en Zweden (twee tot nu toe 'ongebonden' landen) in handen van de NAVO gedreven. China is een uiterst onzekere bondgenoot en heeft zijn eigen belangen, die voor een deel strijdig zijn met die van Rusland (zoals de geschiedenis leert). En het is afwachten of de andere voormalige Sovjet-staten Ruslands dominantie zullen blijven erkennen, Kazachstan dreigt al

een andere kant op te gaan.

Ook verder komt Rusland er niet zonder kleerscheuren vanaf, vooral wat economische krimp betreft. Na een door de overheid georganiseerde poging tot moord op oppositieleider Alexej Navalny van het Fonds ter Bestrijding van Corruptie, zette dezelfde regering hem gevangen. De onafhankelijke maatschappelijke organisaties en sociale media is de nek omgedraaid. "Heel Rusland is één grote speciale operatie", noteerde de Russische opposant Alexander Snegirjov op 27 februari in zijn dagboek. Er is boven Rusland een nieuw 'ijzeren gordijn' neergedaald, wat het welhaast in de positie van Noord-Korea heeft doen belanden. Rusland is trotser op de 'heldendaden' uit het verleden dan dat het de bevolking perspectief biedt voor de toekomst. De waarden van de 'Russische Wereld' gaan er boven alles. Het lijkt zijn positie van gas- en olieverschaffer van de EU en de daaruit voortvloeiende rijkdom op te willen offeren om het 'rijk te herstellen'.

Rest de vraag hoe we dit alles vanuit het liberale perspectief moeten duiden. Dat is in principe niet pacifistisch en denkt ook in geopolitieke termen, met daarbij een plaats voor de aanwezigheid van grootmachten. Dit dient wel proportioneel te zijn. Die proportionaliteit lijkt bij de Russische invasie van Oekraïne volledig zoek te zijn, ook met het oog op de aperte leugens waarmee het gepaard gaat (zoals bij MH17, de weigering de invasie bij haar echte naam te noemen, of de slachtoffers die worden gemaakt).

Marc Jansen is de auteur van onder meer Grensland, Een geschiedenis van Oekraïne *(Van Oorschot, een nieuwe druk is in de maak).*